

Марина Шевченко, Олександр Білоус

БЕЗ ПРАВА НА ЗАБУТТЯ... ДО ІСТОРІЇ ОДНОГО СПАЛЕНОГО УКРАЇНСЬКОГО СЕЛА

Проведено джерелознавчий та науковий аналіз трагедії найбільшого знищеного населеного пункту Європи в роки Другої світової війни. Висвітлено корюківську операцію, яка передувала спаленню містечка, визначено роль і місце радянських партизанів у подіях початку березня 1943 р.

Ключові слова: Чернігівщина, Корюківка, спалені села, перше Чернігівське з'єднання партизанських загонів.

Характерною особливістю Другої світової війни стали величезні втрати серед цивільного населення окупованих нацистами країн Східної Європи. На шляху до підкорення нових територій та завоювання «життєвого простору» нацистські вожаки не гребували найбруднішими технологіями для знищення інакомислячих та залякування місцевого населення.

Найвищого ступеня та цинізму нацисти досягли вже в період Великої Вітчизняної війни, впроваджуючи нові методи екзекуцій, каральних операцій, залякування місцевого населення в Україні, Білорусі, західних регіонах Росії, внаслідок чого лише українська земля за ці роки втратила 4,5 млн. цивільних громадян¹. При цьому зауважимо, що винищення населення не було явищем спонтанним чи якоюсь імпровізацією, це було поступове, планомірне і методичне втілення ідеологічних нацистських програм, закладених ще у мирні 30-і роки минулого століття: «...повністю деіндустріалізувати країну, суттєво зменшити кількість міських мешканців, колонізувати німцями, бельгійцями, данцями та шведами найродючішої землі України. При цьому сільських жителів планувалося частково депортувати на схід, частково розселити окремими поселеннями подалі від «арійських» сіл та міст, утримуючи їх у повному невігластві і напівдикому стані»².

На цьому тлі окремою проблемою постає питання знищення цілих населених пунктів як в Україні, так і в Європі загалом. Однак якщо спалення населених пунктів Лідице (Чехія), Орадура-сюр-Глана (Франція), Хатині (Білорусь) були чітко спланованими акціями, то у випадку з українськими селами часом виникає низка запитань, на які й дотепер важко дати однозначну відповідь.

Досить часто причиною спалення українських поселень були не пункти до виконання нацистського плану «Ост», а діяльність радянських партизанів та колективна відповідальність місцевого населення перед гітлерівською владою. Прикладом системи заручництва та колективної відповідальності може слугувати окупаційне оголошення, яке експонується в Меморіальному комплексі «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років» про спалення села Баранівка Миргородського району Полтавської області: «У ніч з 4 на 5 листопада 1941 р. в селі Баранівка, за 30 км на північ від Миргорода, здійснено напад на 4 німецьких солдатів і одного квартирмейстера. Як каральний захід за цей злочин було розстріляно 10 жителів цього села, а село спалене і стерте з лица землі»³.

© Шевченко Марина Юріївна – завідувач відділу Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років».

© Білоус Олександр Павлович – старший науковий співробітник Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років».

В Україні більшість спалених сіл припадає на територію Північно-Східного та Північно-Західного регіонів, тобто на території з великою кількістю лісових масивів. Північно-Східна Україна вважається колискою радянського партизанського руху в період Великої Вітчизняної війни. Відступаючи, Червона армія і ЦК КП(б)У залишили тут значну кількість диверсійних та партизанських груп. Після Київської катастрофи регіон заповнили полчища червоноармійців-оточенців, які, пробиваючись на схід, поступово ставали поповненням для партизанів Чернігівщини та Сумщини. Напади з боку партизанів, диверсантів і оточенців уже з осені 1941 р. ставали для окупаційної влади приводом для знищення навколишніх сіл, хоча населення останніх переважно ставилося до партизанів вороже і не мало з ними жодних стосунків. Рівненщина та Волинь у роки війни стали ареною протистояння, розпаленого нацистами між українським та польським населенням.

Українські та російські архівісти, порушуючи тему спалених сіл, причину трагедії також вбачають у діях партизанів. Однією з перших бойових операцій об'єднаного партизанського загону Чернігівської області було знищення 1 грудня 1941 р. ворожого гарнізону в селі Погорільці Семенівського району Чернігівської області. Бій закінчився цілковитою перемогою «народних месників». У відповідь на ці дії партизанів карателі 2 грудня 1941 р. спалили село Тополівку Холминського (нині Семенівського) району – всього спалено 209 дворів і знищено 111 жителів⁴. У спецдонесенні заступника наркома внутрішніх справ СРСР І. О. Серова «Про бойову діяльність партизанських загонів Української РСР» читаємо: «... Партизанський загін під командою т. Черняк, що діє в Ямпільському районі Сумської області, здійснив наліт на с. Антонівка і знищив 6 танків противника. Після цього німці спалили село... Загін під командою т. Коновець здійснив напад на німецький штаб у с. Бондари та знищив понад 10 офіцерів і близько роти фашистських солдатів. Після цього німці спалили село»⁵. Цієї думки дотримуються і київські історики І. К. Патриляк та М. А. Боровик: «З розгортанням партизанського руху карателі починають знищувати цілі села, спалюючи або розстрілюючи їхніх мешканців»⁶.

Донедавна офіційною цифрою кількості спалених сіл карателями під виглядом боротьби з партизанами вважалося 321 українське село, при цьому було знищено 49 тис. 274 мирні мешканці⁷. Книга-меморіал «Вінок безсмертя» наводить дещо вищу цифру – 334 села⁸. Однак і вона не відповідає дійсності, оскільки значна кількість сіл тут не врахована тільки тому, що за результатами роботи Надзвичайної державної комісії з виявлення й розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників та їхніх спільників і завданих ними збитків громадянам, колгоспам, громадським організаціям і установам Радянського Союзу, вони не значилися як ті, що спалені повністю. Нещодавно питання спалених населених пунктів України висвітлили й автори анотованого покажчика «Україна під нацистською окупацією», які підраховували, що в 1941–1944 рр. на території України було знищено понад 670 сіл⁹. На території Чернігівщини, згідно з покажчиком, кількість спалених сіл становить 57 (із них нині не існує – 2)¹⁰. Але і тут також не має якоїсь сталої цифри, заступник директора Українського інституту національної пам'яті, доктор історичних наук Д. В. Веденєєв указує 61 спалений населений пункт¹¹.

Найбільшим населеним пунктом в Україні, спаленим у роки Великої Вітчизняної війни, вважається райцентр Чернігівської області – містечко Корюківка, у якому було знищено близько 7 тис. місцевих жителів.

Відділ пропаганди та агітації Чернігівського обкому КП(б)У у звіті «Про звірства і злочиння німецько-фашистських загарбників на Чернігівщині» вказує дещо іншу цифру: «За два дні в містечку по-звірячому було знищено понад 5 тис. чоловік і спалено 1290 дворів. Від районного центру залишилося лише 10 будинків»¹². Таку само кількість знищених жителів подає і секретар Чернігівського обкому КП(б)У Кузнецов у листі до першого секретаря ЦК КП(б)У М. С. Хрущова: «У лютому місяці 1943 р. повністю спалений районний центр Корюківка, населення якого надавало активну допомогу партизанам. Тут німцями розстріляно і спалено на вогнищах понад 5000 осіб»¹³. Дещо різняться дані щодо кількості загиблих і спалених господарств

у «Доповідній записці командира з'єднання партизанських загонів Попудренка»: «3 березня 1943 р. каральний загін під керівництвом гестапівців спалив райцентр Корюківку (1370 дворів) та по-звірячому замучив-вбив понад 4000 осіб радянських громадян»¹⁴. Уперше цифра 7000 осіб з'явилася у «Списку партизанських сіл, знищених німецько-фашистськими загарбниками в період тимчасової окупації Чернігівщини (1941–1943 рр.) за надання допомоги партизанам»¹⁵ та у повідомленні Надзвичайної державної комісії з виявлення і розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників та їхніх спільників і завданих ними збитків громадянам, колгоспам, громадським організаціям та установам Радянського Союзу про «Злочиння, вчинені над мирним населенням німецько-фашистськими загарбниками»: «Після знищення всього населення місто було спалене, всього загинуло 7000 осіб»¹⁶. У повідомленні детальніше описано й весь перебіг подій 2-3 березня 1943 р.: «Було повністю спалено райцентр Корюківку з усім населенням, яке під виглядом перевірки документів було зібране в приміщеннях громадських установ (ресторані, земвідділі, театрі, клубі та інших) і там розстріляне з автоматів; одночасно загоны жандармерії обходили околиці міста і на місці розстрілювали усіх, хто зустрічався на їхньому шляху»¹⁷. В акті Корюківської районної комісії зі встановлення і розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників «Про масове знищення мирного населення містечка Корюківка» зазначено, що «персональним обліком, проведеним у місті Корюківка, вдалося встановити 1388 людини, решта – 5612 людських жертв залишилися неопізнаними»¹⁸.

З самого початку війни Корюківка, оточена великими лісовими масивами, розташована далеко від магістральних шляхів і основних комунікацій області, притягувала до себе оточенців та диверсантів (у перші місяці окупації тут навіть не було німецького цивільного апарату). Партизани, не ховаючись, пересувалися містечком, збирали із селян продуктивний податок, налагодили роботу радіоточки, приймаючи передачі з-за лінії фронту. Лише 13 грудня 1941 р. німецькою поліцією населений пункт було очищено від «народних месників», і в містечку з'явилася окупаційна адміністрація. Відтоді до трагічних подій березня 1943 р. містечком прокотилося декілька хвиль терору проти місцевого населення: «У січні 1942 р. німецько-фашистські людожери знищили все єврейське населення Корюківки в кількості 300 осіб. Наприкінці лютого 1942 р. з приїздом пана Добровольського (син колишнього корюківського поміщика) було розстріляно 130 членів партизанських сімей і районних партійних працівників»¹⁹.

На початку 1943 р. ряди народних месників поповнили близько 60 колишніх корюківських поліцаїв, які почали активно боротися з окупаційною владою (під впливом поразки Вермахту під Сталінградом)²⁰. Разом із партизанами колишні поліцаї захопили районний центр, у якому не було на той момент німецьких військових підрозділів. Намагаючись відновити в містечку окупаційну владу, до Корюківки було направлено угорську піхотну бригаду «Гонвед» (саме тоді вона поверталася з фронту для відпочинку й переформування). Переважаючи партизанів у живій силі та техніці, не зустрічаючи сильного опору, угорці зайняли населений пункт у ніч проти 24 лютого 1943 р. Наступного дня – 25 лютого 1943 р. – бригада продовжила свій шлях на захід, а до Корюківки увійшли підрозділи німецької жандармерії²¹. Було заарештовано близько 400 місцевих мешканців, сто з яких були звинувачені у співпраці з партизанами та поліцаями-дезертирами і того ж самого дня були розстріляні²².

Узимку 1943 р. перше Чернігівське з'єднання партизанських загонів повернулося на територію Чернігівщини з Брянських лісів. Місцем базування мали стати Єлінські ліси в Щорському районі (тут планувалася реорганізація для подальшого рейду на Правобережну Україну). Авторський колектив монографії «Чернігівська обласна партійна організація в роки Великої Вітчизняної війни», описуючи події лютого-березня 1943 р., не вдаючись до подробиць, зазначив: «Здійснюючи рейд на Чернігівщину взимку 1943 р., з'єднання здійснило ряд успішних бойових операцій. Найбільшою була корюківська. У ніч з 27 на 28 лютого партизани розгромили у Корюківці ворожий гарнізон, що складався із 225 окупантів, знищили основні комунікації

противника, взяли великі трофеї і звільнили 180 в'язнів»²³. Потрібно зауважити, що О. Ф. Федоров у цей час перебував у Москві, де отримував останні настанови щодо майбутнього рейду на Правобережжя, а операцією керували заступник командира першого Чернігівського з'єднання партизанських загонів М. М. Попудренко, начальник штабу Д.І. Рванов і командир партизанського загону ім. Й. В. Сталіна Ф. І. Коротков.

Зі спогадів партизана-федорівця В. М. Анисимова: «Надійшла звістка, що в селі Низківка Щорського району Чернігівської області фашисти розстріляли людей за зв'язок із партизанами. Незабаром стало відомо, що така акція готується і в Корюківці: заарештовано близько двохсот патріотів, яких нацисти збираються стратити 28 лютого 1943 р.»²⁴. Однією з причин нападу партизанів на містечко стала інформація про ув'язнення двох синів партизана, командира взводу Ф.М. Ступака. У ході операції містечко було оточене, перекрито всі шляхи сполучення, заблоковано залізничну станцію. Перший взвод першої роти партизанського загону ім. Сталіна отримав завдання вийти до барака, у якому перебували ув'язнені корюківчани. В операції брав участь і Ф. М. Ступак: «Він прорвався крізь шквал вогню на територію тюрми, безстрашно нищив фашистів, але сам упав, стікаючи кров'ю. Батько-партизан ціною власного життя врятував своїх синів. Одному, молодшому, було дванадцять років, старшому – чотирнадцять...»²⁵.

Окрім звільнення заручників, партизани мали на меті розгромити залізничну станцію, де були зосереджені значні цінності військового призначення, завдавши цим ворогові значних матеріальних втрат. Під час операції підіривники на станції знищили ешелон із технікою та боеприпасами, призначеними для боротьби з партизанами. М. М. Попудренко про подію відзвітував ЦК КП(б)У та Українському штабу партизанського руху (УШПР): «27 лютого 1943 р. група партизанів під командуванням начальника штабу Рванова розгромила німецький гарнізон на залізничній станції Корюківка. Знищено 8 однотонних причепів, 160 покришок для автомашин, 2 гаражі, механічну майстерню, слюсарню, 2 лебідки на автомашинах, склад пального з бензином, склад із сіном, пакгауз із картоплею, телефонну станцію, склад із дровами й оборонною лісопродукцією – 1000 кубометрів. Висаджено в повітря ешелон, при цьому знищено 18 вагонів, виведено з ладу залізничні стрілки й зірвано колію завдовжки 5 кілометрів. Висаджено в повітря дерев'яний міст довжиною 8 метрів, знищено будинок держбанку з грошовою коморою і зв'язок.

Взято трофеї: 2 станкові кулемети, 119 гвинтівок, 2500 патронів, зерно, продукти і масло. Взяли в полон 4 мадярів і 1 німця – колишнього залізничного майстра з м. Дрездена. Захоплено документи управи й комендатури. Визволено 97 в'язнів, приречених німцями на смерть»²⁶. Зазначимо, що дана радіограма була відправлена 2 березня 1943 р., саме тоді, коли пожежі в містечку досягли апогею.

Учасник Корюківської операції, Герой Радянського Союзу Г. С. Артозєєв згадував про події останнього місяця зими 1943 р. так: «По дорозі довідалися, що в Корюківці зараз уже не 150 гітлерівців, як спочатку донесла розвідка, а значно більше. Але повертатися було пізно... Майже цілий день тримали партизани у своїх руках Корюківку. Було знищено понад сотню гітлерівців і поліцаїв, виведено з ладу лісозавод, паровий млин, маслобійню, знищено склад із паливом, телефонну станцію, пошкоджено стрілки на залізничній станції. Під час цієї операції партизанами був захоплений і розстріляний гебітскомісар, який керував каральними репресіями проти корюківців»²⁷.

Відомий український письменник М. С. Шеремет, перебуваючи за спеціальним розпорядженням УШПР від листопада 1942 р. до квітня 1943 р. у розташуванні першого Чернігівського з'єднання партизанських загонів, також став свідком подій кінця лютого – початку березня 1943 р. у Корюківці, що знайшли відображення в його працях «В лісах України»²⁸, «В партизанських загонах»²⁹ та в партизанському щоденнику: «Вдумливо розробили план нападу. Тут, як і скрізь, відзначився начштабу Дмитро Іванович (Рванов). До операції підійшли з усією відповідальністю, дотримуючись правила сім раз відмір, а раз відріж... За півтори години «навели порядок» у комендатурі, в гестапо, в банку»³⁰.

Мешканці залишеного містечка були попереджені партизанами про можливі каральні заходи нацистів у відповідь на знищений гарнізон, вивезених бранців, захоплені матеріальні цінності та військові трофеї. Частина населення (здебільшого партизанські та червоноармійські родини) покинула рідні оселі й рушила вслід за партизанами до лісу. Переважна більшість жителів могла тільки здогадуватися, яка помста чекатиме на них за зухвалі дії «народних месників».

Розплата прийшла вже наступного дня, коли до Корюківки прибув загін карателів, аби провести показову страту в'язнів місцевої тюрми. Усвідомивши результати подій, що сталися напередодні, служба поліції безпеки розпочала масову екзекуцію. Розстріли тривали два дні: «містечко повинно було щезнути з лиця землі разом з усіма своїми жителями»³¹.

24 березня 1943 р. секретар Чернігівського підпільного обкому партії і командир окремого партизанського загону ім. Й. В. Сталіна М. М. Попудренко, доповідаючи ЦК КП(б)У та Українському штабові партизанського руху, зазначив: «За останні 10 днів загін очистив Корюківський район від ворога»³². У зверненні Чернігівського підпільного обкому КП(б)У та штабу партизанського руху до трудящих області він указав: «Кров'ю людською залиті руїни Чернігова, Бахмача, Корюківки, сіл Михайло-Коцюбинського, Остерського, Холминського та всіх інших районів області. Ще й досі дзвенять у вухах крик, стогін, прохання допомоги покалічених, розтерзаних, спалених корюківців, яких душоуби-німці протягом двох днів кололи, душили, розстрілювали, палили...»³³.

Можемо лише припустити, чому тільки 14 березня 1943 р., а не двома тижнями раніше партизани відновили боротьбу проти окупантів. 5 березня 1943 р. з Москви повернулися О. Ф. Федоров, В. М. Дружинін, Г. В. Балицький та інші³⁴. Наступного дня розпочалася реорганізація з'єднання. Основні сили першого Чернігівського з'єднання партизанських загонів відправлялися у рейд на Правобережжя, а на Сіверщині залишався М. М. Попудренко із ввіреним йому окремим партизанським загonom ім. Й. В. Сталіна (300 бійців). Тому доречно, мабуть, буде зазначити, що бойова операція у Корюківці наприкінці лютого стала можливою лише через наявність у містечку (й у місцевій тюрмі зокрема) партизанських родин, які не хотіли залишатися напризволяще, зважаючи на майбутні події. Адже про те, що в місті готується показова страта причетних до радянського партизанського руху в'язнів, знало все населення міста.

Від трагічного для Корюківки березня 1943 р. минуло вже понад 70 років. У пам'ять про загибель її мешканців у містечку відкрито пам'ятник-меморіал «Невинно убиєним мирним жителям Корюківки». У 2010 і 2011 рр. Українським інститутом національної пам'яті, Чернігівською обласною державною адміністрацією та Корюківським історичним музеєм видано збірник документів «Корюківка, 1943: злочин проти людяності»³⁵ та довідник «Мартиролог встановлених жертв Корюківської трагедії 1943 р.»³⁶. У 2011 р. Президентом України було підписано указ «Про заходи у зв'язку з 70-ими роковинами Корюківської трагедії» з метою вшанування пам'яті знищеного нацистськими окупантами міста та виховання у громадян шанобливого ставлення до подвигу й жертвності попередніх поколінь.

У наш час ще актуальнішими стають знання і пам'ять про Другу світову війну. Саме оцінки репресій щодо беззахисних мешканців населених пунктів окупованих територій у відповідь на боротьбу партизанського руху є важливою засадою утвердження толерантності та безумовного засудження їхнього можливого здійснення потенційними організаторами та виконавцями.

1. Патриляк І.К. Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду / І.К. Патриляк, М.А. Боровик. – Ніжин: ПП Лисенко, 2010. – С. 557.

2. Першина Т.С. Фашистський геноцид на Україні (1941–1944) / Т.С. Першина. – К.: Наукова думка, 1985. – С. 28.

3. Оголошення про покарання мешканців с. Баранівки, які здійснили напад на чотирьох солдатів Вермахту / Фонди Меморіального комплексу «Національний музей

- історії Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років» (далі – Фонди МКНМІВВВ). – КН-16355. – Л-1085.
4. ЦДАГО України. – Ф. 64. – Оп. 1. – Спр. 56. – Арк. 146.
 5. Русский архив: Великая Отечественная. Партизанское движение в годы Великой Отечественной войны 1941-1945 гг.: Документы и материалы. Т. 20 (9). – М.: ТЕРРА, 1999. – С. 39–40.
 6. Патриляк І.К. Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду / І.К. Патриляк, М.А. Боровик. – Ніжин: ПП Лисенко, 2010. – С. 212.
 7. Там само. – С. 212.
 8. Вінок безсмертя: Книга-меморіал / Редкол.: О.Ф. Федоров (голова) та ін. – К.: Політвидав України, 1987. – С. 1-578.
 9. Україна під нацистською окупацією: спалені села (1941-1944 рр.): Анотований покажчик / За ред. В.Ф. Солдатенка; автори-упорядники: Бутко С.В., Герасименко Л.С., Киридон А.М., Пилявець Р.І., Яременко В.М. – К.: ДП НВЦ «Пріоритети», 2012. – С. 48.
 10. Там само. – С. 48.
 11. Веденєєв Д.В. Кров і попіл Корюківки / Д.В. Веденєєв // Дзеркало тижня. – 2011. – 26 лютого. – № 7.
 12. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 1064. – Арк. 52–62.
 13. Там само. – Спр. 598. – Арк. 70–73.
 14. Там само. – Ф. 62. – Оп. 1. – Спр. 210. – Арк. 109–110.
 15. Там само. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 286. – Арк. 134-146.
 16. Там само. – Ф. 166. – Оп. 3. – Спр. 232. – Арк. 27-33.
 17. Там само. – Арк. 27-33.
 18. Черниговщина в период Великой Отечественной войны (1941-1945 гг.). Сборник документов и материалов. – К.: Издательство политической литературы Украины, 1978. – С. 98-99.
 19. Вінок безсмертя: Книга-меморіал / Редкол.: О.Ф. Федоров (голова) та ін. – К.: Політвидав України, 1987. – С. 44.
 20. Історія міст і сіл Української УРСР. Чернігівська область. – К.: Інститут історії Академії наук УРСР, 1972. – С. 362.
 21. Вінок безсмертя: Книга-меморіал / Редкол.: О.Ф. Федоров (голова) та ін. – К.: Політвидав України, 1987. – С. 44.
 22. Історія міст і сіл Української УРСР. Чернігівська область. – К.: Інститут історії Академії наук УРСР, 1972. – С. 362.
 23. Черниговская областная партийная организация в годы Великой Отечественной войны / [Авт. кол.: Ф.М. Блоха, В.И. Власенко, В.К. Драгунов и др.]. – К.: Политиздат Украины, 1987. – С. 73.
 24. Вінок безсмертя: Книга-меморіал / Редкол.: О.Ф. Федоров (голова) та ін. – К.: Політвидав України, 1987. – С. 45.
 25. Там само. – С. 45.
 26. Попудренко М.М. Щоденник / М. Попудренко. – К.: Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1949. – С. 137-138.
 27. Артозеев Г.С. Партизанская бль / Г.С. Артозеев. – М.: Военное издательство МО СССР, 1954. – С. 232-239.
 28. Шеремет М.С. В лісах України / М.С. Шеремет. – К.: Укрдержвидав, 1944. – С. 65-69.
 29. Шеремет М.С. В партизанських загонах / М.С. Шеремет. – К.: Українське видавництво політичної літератури, 1947. – С. 118-121.
 30. Шеремет М.С. В тилу ворога (партизанський щоденник) / Фонди МКНМІВВВ. – КН-54991. – Д-11808.
 31. Вінок безсмертя: Книга-меморіал / Редкол.: О.Ф. Федоров (голова) та ін. – К.: Політвидав України, 1987. – С. 47.
 32. Там само. – С. 51.
 33. Попудренко М.М. Щоденник / М.М. Попудренко. – К.: Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1949. – С. 27-28.

34. Вінок безсмертя: Книга-меморіал / Редкол.: О.Ф. Федоров (голова) та ін. – К.: Політвидав України, 1987. – С. 25.

35. Корюківка, 1943: злочин проти людяності. Зб. документів і матеріалів / Упоряд.: С.В. Бутко, Т.В. Макаренко. – Чернігів: Видавець Лозовий В.М., 2010. – 88 с.

36. Мартиролог встановлених жертв Корюківської трагедії 1943 р. Довідник / Упоряд.: С.В. Бутко, О.О. Толкачова. Відп. ред.: Р.І. Пилявець. – Чернігів: Десна Поліграф, 2011. – 220 с.

Произведен источникovedческий и научный анализ трагедии самого большого уничтоженного населенного пункта Европы в годы Второй мировой войны. Освещено корюковскую операцию, которая предшествовала сожжению городка, определено роль и место советских партизан в событиях начала марта 1943 г.

Ключевые слова: Черниговщина, Корюковка, сожженные села, первое Черниговское партизанское соединение партизанских отрядов.

A scientific analysis of the tragedy of the greatest destroyed settlement of Europe during the Second World War has been conducted. It has been revealed the Koryukovka operation which was preceded to the burning of town and also defined the role and place of the Soviet partisans in the events in early March 1943.

Keywords: Chernihiv region, Koryukovka, burned down villages, the first Chernihiv formation of partisan detachments.

